

**Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca. Facultatea de Istorie și Filosofie
Școala Doctorală *Istorie. Cultură. Civilizație***

*Atitudini și comportamente feminine în mediul românesc
din Transilvania între anii 1850-1918*

– rezumat –

Conducător științific:
Prof.univ.dr. **Toader NICOARĂ**

Doctorand:
Iulia Adina POP

Cluj-Napoca
2011

CUPRINS

INTRODUCERE

PARTEA I. *Studiile de gen, provocare majoră a istoriografiei contemporane*

Considerațiuni introductive

Capitolul I. Evoluții teoretice și filosofice ale secolului XX. Apariția și dezvoltarea feminismului teoretic

1.1. Studiile culturale

1.2. Fundamentele teoretice ale feminismului în secolul XX

1.3. Conceptul „gender”

Capitolul II. Istoriografia feministă și de gen. Teme și direcții

2.1. Istoriografia anglo-americană

2.2. Istoriografia franceză

2.3. Studiile feministe în România

2.3.1. Studii filosofice, politice, sociologice și literare despre femei

2.3.2. Istoriografia feministă în România

PARTEA A II-A. *În căutarea sinelui. Evoluții feminine în mediul familial*

Capitolul III. Imaginea femeii în familie. Construcții discursive, evoluții și roluri

3.1. Despre familie și morală

3.2. Strategii matrimoniale și motivații ale căsătoriei în „clasa cultă”

3.3. Femeia în relațiile de cuplu

3.4. Femeia și rolul fundamental de mamă: relațiile între mamă și copii

3.5. Femei iubite, femei nedorite

3.6. Femeia în spațiul privat

Partea a III-a. *În căutarea vocației. Prezențe feminine în spațiul public*

Considerațiuni introductive

Capitolul IV. Jocul curenților. Feminism și naționalism la românii transilvăneni

4.1. Despre femei și rolul lor în societate

4.1.1. Feminismul românesc sau între națiune și individ

4.1.2. Naționalismul militant și educația fetelor

4.1.3. „Mama națiunii” între idologie și acțiune

4.2. Simboluri feminine în mișcarea națională

Capitolul V. În avangarda curentelor. Educație și profesii feminine

5.1. Educarea fetelor

5.1.1 Un discurs al indiferenței

5.1.2. Instituții și oportunități educative pentru fete

5.2. Femeia și munca

5.3. Cariere feminine

5.3.1. Profesii intelectuale

5.3.2. Femei de „*carieră grea*”

5.3.3. Servitoarea

5.4. Prezențe feminine în viața culturală

Capitolul VI. Femeia între creație și model literar

6.1. Literatura ca sursă a istoriei femeii

6.2. Din „*cimitirul*” literaturii române sau despre femei scriitoare

6.3. Texte literare, contexte reale, sau despre femei în lumea bărbaților

6.4. File de poveste: imagini feminine în literatură

PARTEA A IV-A. *Stat, moravuri, prostituție. Către un discurs despre sexualitate în termeni de putere*

Considerațiuni introductive

Capitolul VII. Marginali și sexualitate. Evoluții legislative, abordări publice

7.1. Legislația privind moravurile publice și sexualitatea

7.1.1. Grupuri periculoase, mijloace de control

7.1.2. Spații și comportamente publice imorale

7.1.3. Limite și tabuuri, delikte și infracțiuni sexuale

7.2. „*Cutul Venerei*” în discursul public

Capitolul VIII. Prostituția și pericolul venerian între reglementare și discurs public

8.1. Scurt istoric al receptării prostituției în spațiul public

8.2. Definind prostituția, prostituata și bolile venerice

8.3. Reglementarism și aboliționism în discursul despre prostituție

8.3.1. Între moralitate și utilitate

8.3.2. Curentul reglementarist

8.3.4. Mișcarea aboliționistă și neoreglementarismul

8.4. Reglementarea prostituției în Transilvania

8.5. “Comerțul plăcerii” în opinia publică românească din Transilvania

CONCLUZII GENERALE

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Cuvinte cheie

Istoria femeii, Transilvania, reprezentări, atitudini, comportamente, rolul femeii în familie, rolul femeii în societate, literatura feminină, discursul privind sexualitatea, reglementări legislative privind prostituția

Provocările pe care istoriografia feministă le lansează în prezent în discursul istoriografic global sunt de natură a orienta atenția cercetătorului spre teme, construcții, concepte, metode, surse dintre cele mai diverse și totodată atipice. Numeroși istorici s-au arătat preocupați de istoria femeii, realizând în acest sens cercetări care au avut ca scop reevaluarea istorică a unui grup social marginalizat, supus rigorilor sociale și conjuncturilor economice și culturale concrete. Din acest punct de vedere, istoricii au încercat să ofere răspunsuri la o întrebare fundamentală, care însumează oportunități și variante nenumărate, și anume: au femeile o istorie a lor, o istorie paralelă cu viziunea oficială asupra unei epoci, poate fi identificată o evoluție internă a segmentului feminin în istoria omenirii? Sau, altfel spus, putem spera că vom descoperi ritmuri specifice de evoluție a existenței feminine în istorie? Acesta a fost punctul de plecare al cercetării de față, care se menține în afara conceptului *gender*, așa cum este acesta definit în teoria și filosofia feministă. Cercetarea de față este o istorie a reprezentărilor, așa cum se desprind acestea din discursul public și din atitudinile și comportamentele feminine. Din acest punct de vedere, analiza are în vedere dialectica viziunilor asupra rolului și funcțiilor femeii în societate, familie, educație, cultură, profesie etc., textul fiind construit în jurul diferențelor care iau naștere atunci când discursul oficial este depășit de acțiunile concrete ale femeilor. Această istorie a *reprezentărilor* feminine în cultura românească din Transilvania, va fi dezvoltată pe linia unei istorii feminine acumulative fără pretenții de universalitate, esențialism sau, dimpotrivă, de fragmentare excesivă a realității. Este o istorie a unui grup care nu poate fi extras din contextul în care se dezvoltă și se transformă, și care are, fără îndoială, atât forme de manifestare și reprezentare dominante, cât și modalități restrânse, exclusiviste chiar, de înțelegere și percepere a realității; este calea de mijloc în discursul studiilor culturale contemporane cea pe care am urmat-o în această cercetare.

Din punct de vedere spațial ne-am oprit asupra Transilvaniei în perioada 1850-1918, iar atunci când spunem Transilvania, ne referim și la Banat, Crișana și Maramureș, pentru că am urmărit în cercetarea noastră *evoluția femeii în interiorul elitei*, caracterizată în această perioadă printr-o mobilitate deosebită, care a avut ca principal rezultat răspândirea normelor, modelelor,

atitudinilor și comportamentelor specifice în întreg spațiul locuit de români. Din punct de vedere cronologic, am optat pentru limitarea cercetării la intervalul menționat mai sus, pentru că a fost perioada în care femeile au demarat și întreținut o serie de inițiative, colective sau private, remarcabile prin tenacitatea cu care au fost puse în practică și prin tendințele de generalizare care le-au fost caracteristice. De altfel, această perioadă este punctată de apariția primei reuniuni a femeilor române din Transilvania, Reuniunea Femeilor Române din Brașov, și de Marea Unire, al cărei principal efect a fost integrarea, parțială și limitată pentru început, a mișcării de emancipare a femeii, în feminismul militant promovat în România, ceea ce a modificat fundamental caracterul feminismului transilvănean.

Din punct de vedere metodologic am realizat în principal o *cercetarea calitativă* în sensul larg al termenului, o analiză a modului în care indivizii au interacționat cu realitatea și a manierei în care aceștia și-au reprezentat propria realitate, pornind în această cercetare de la sursele pe care le-am folosit cu precădere pentru a reconstitui imaginea unui cotidian feminin specific perioadei care ne interesează. Din acest punct de vedere, principalele surse pe care le-am avut în vedere au fost memoriile, corespondența, publicațiile periodice, literatura, în special cea scrisă de femei, legislația perioadei și documentele de arhivă, atunci când acestea au venit în sprijinul demonstrației istorice. Dincolo de aceste precizări generale e necesar să definim punctual ceea ce înseamnă, în spiritul acestei cercetări, o recuperare a istoriei femeii, cu precădere a româncei din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX. În primul rând trebuie menționat faptul că demersul nostru a fost limitat pe baza considerentelor de ordin etnic și de clasă, a căror rațiune este surprinderea unei game cât mai variate de manifestări feminine. În consecință, am optat pentru o extindere pe orizontală a cercetării, în interiorul unei elite românești extinse, pe care am definit-o prin raportare la profesie și apartenență socială, incluzând în această categorie elita intelectuală și cea economică din spațiul urban, precum și intelectualitatea rurală formată din preoți, învățători, notari, care vine în completarea celorlalte două, intenția noastră fiind de a surprinde femeia în profunzimea manifestărilor sale, dincolo de un set de norme și reglementări, de existența feminină în spațiul public sau privat, deoarece formele de manifestare ale românelor din Transilvania în această perioadă nu pot fi închise în limite clare, realitatea cotidianului feminin apărând uneori confuză.

Foarte important, cercetarea de față nu este o istorie a mișcării de emancipare feminină, ci o reconstituire a cotidianului și a reprezentărilor feminine despre acesta. Fără a exclude recursul la informațiile valoroase care ne-au parvenit pe filiera feminismului (atât cât a existat) românesc din

Transilvania, accentul cade mai departe, în profunzimea manifestărilor cotidiene, a relațiilor dincolo de spațiul restrictiv al politicului, din această perspectivă fiind relevant modul în care româncă din Transilvania a reușit să identifice realitățile mult mai relaxate, uneori chiar prielnice, pe care societatea i le oferea, în condițiile în care feminismul occidental ia avânt în această perioadă.

În fine, prin cotidian feminin înțelegem toate acele manifestări cu caracter de periodicitate care reies în mod evident, sau pot fi subînțelese, din analiza surselor vremii. Indiferent de natura, calitatea, durata lor, aceste manifestări reușesc să scoată din anonimat o istorie a femeii care a rămas o bună perioadă de timp în umbră. Ipostazele feminine favorizate în această cercetare au fost: femeia-soție, femeia-mamă, femeia-factor de conservare a caracterului național, femeia-profesionist, femeia-om de cultură și femeia-depravată sau marginalitatea feminină.

Concret, lucrarea este organizată în patru părți principale în care ne-am oprit asupra elementelor pe care le-am considerat importante în reconstruirea unui cotidian feminin supus normei sociale. În **prima parte** (formată din capitolele I și II), *Studiile feministe, provocare majoră a istoriografiei contemporane*, am analizat modul în care, sub influența sistemelor filosofice și teoretice ale secolului XX, precum și ca urmare a dezvoltării mișcării feministe, istoria devine un mediu de manifestare și diseminare a studiilor feministe în ansamblu. Am rafinat această analiză prin apelul la conceptele care au marcat evoluția feminismului și a studiilor feministe, urmărind totodată modul în care toate aceste teorii au fost preluate în cercetarea istorică.

În **a doua parte** a lucrării (formată din capitolul III), *În căutarea sinelui. Prezențe feminine în spațiul privat*, am analizat simbolismul care a însoțit în epocă ideea de familie, pornind de la modul în care femeia era reprezentată ca făcând parte exclusiv din spațiul privat, și mergând până la comportamentele și atitudinile pe care aceasta și le-a asumat în mod concret. Această abordare a relevat date interesante privind traiul cotidian al femeii și implicit al familiei, care cunoaște și el o diversificare accentuată determinată de interiorizarea privatului, de existența unor norme morale foarte bine încheiate care reglementează în perioada pe care am avut-o în vedere relațiile interumane. Femeii îi este rezervat spațiul privat, în care aceasta se transformă, conform discursului oficial, în educatoare a copiilor, gestionară a gospodăriei și companioană a soțului. Din acest punct de vedere discursul public nu suferă modificări față de perioadele anterioare, ceea ce ne îndreptățește să credem că atari comportamente, dezvoltate prioritar în familie, sunt cele care domină existența feminină. Formarea familiei și transformarea acesteia în nucleu de bază al societății, sunt pe larg tratate de către contemporani, temele predilecte asupra cărora aceștia se opresc fiind motivațiile căsătoriei, relațiile între soți, rolul femeii de mamă de familie și conservarea

unei moralități definite în strânsă legătură cu promovarea modelului familial, văzut ca singura variantă de împlinire a individului și de progres al societății.

În a treia parte, *În căutarea vocației. Prezențe feminine în spațiul public*, am urmărit modul în care femeile s-au impus, atât prin discurs cât și în mod efectiv, prin acțiuni concrete, ca făcând parte din corpul social ca promotoare și susținătoare a mișcării naționale, ca adeptele ale unui feminism moderat, ca eleve, studente și profesioniste care au activat în diverse domenii, și ca femei de cultură, creatoare de valori sau contribuatoare la dezvoltarea culturală a românilor transilvăneni și a unei culturi literare, pentru că ne-am oprit cu precădere asupra literaturii scrise de femei, care devine marca eforturilor lor de autoreprezentare. Dacă ne referim la implicarea femeilor în mișcarea națională, constatăm faptul că opinia publică devine mai mult decât cooperantă în această privință, solicitând chiar sprijinul femeilor care se transformă astfel în depozitare ale valorilor naționale. Interferențele feminine în viața politică națională demonstrează existența unui curent prin care femeile se impun ca făcând parte din corpul național, motiv pentru care reclamă implicarea nemijlocită în problema națională și susțin lupta dusă de soții lor pe teren politic. Emanciparea femeii rămâne însă în plan secundar, evoluând limitat, paralel cu implicarea femeilor în mișcarea națională. Dincolo de formele pe care le îmbracă prezența femeilor în spațiul public, feminismul românelor se dezvoltă timid, însumând doar câteva intervenții izolate în sensul transformării ideii emancipării feminine într-o mișcare militantă, cu obiective politice și sociale clare. Slăbiciunea feminismului românesc din Transilvania se datorează în mare măsură cauzelor de natură socială, adică lipsei unei presiuni sociale suficient de puternică pentru a disloca o reprezentare specifică elitei românești, a problemei feministe. Elita se transformă astfel în generatoarea unui discurs limitat privind câștigurile reale ale mișcării feminine de emancipare, rămânând subordonată intereselor de grup identificate la momentul respectiv cu mișcarea națională.

În strânsă legătură cu mișcarea națională, se dezvoltă discursul privind educația fetelor. Ideile principale care traversează perioadă în această privință, sunt cele conservatoare, de inspirație iluministă, principiile generale pe baza cărora trebuia organizată educația fetelor fiind cultivarea sentimentelor naționale și a moralității religioase, familiarizarea cu rolurile de mamă și soție și furnizarea pârgھیilor necesare asumării depline a acestor roluri, dezvoltarea unei educații organice, subordonată în primul rând nevoilor practice ale familiei, furnizarea unor cunoștințe de cultură generală și stimularea înclinațiilor artistice, dacă era cazul. Până la sfârșitul perioadei avem însă intervenții discursive organizate în jurul ideii educării fetelor în familie, educația instituționalizată fiind contestată pentru ceea ce contemporanii considerau a fi un atac concertat la adresa națiunii române prin intermediul școlii. Principalul câștig al perioadei în ceea ce privește educația fetelor

este organizarea școlilor secundare pentru fete, care au reușit să atragă o parte a elitei românești. Din acest punct de vedere, mișcarea de emancipare feminină a cunoscut o evoluție importantă în sensul concretizării sale, pentru că a transpus în practică ceea ce discursul public refuza femeilor: o educație conformă cu realitățile sociale și economice, o abordare pragmatică a educației fetelor și o diversificare a planului de învățământ, mult mai complexă decât și-ar fi dorit-o opinia publică. Înființarea școlilor civile de fete nu a rezolvat însă problema educației naționale, pentru că numeroase femei continuă să opteze pentru forme de învățământ alternative, mai ales pe măsură ce educația superioară și cea universitară se transformă în obiective și pentru femei. Din acest punct de vedere, lipsa unor instituții de învățământ superioare pentru fete se transformă într-o problemă majoră mai ales spre sfârșitul perioadei, atunci când educația desăvârșită în școlile civile secundare începe să devină insuficientă pentru integrarea femeii în societate, sau chiar în familie.

În spatele, și chiar în pofida ideologiilor, iau naștere comportamente dintre cele mai diverse, care vin să ilustreze o emancipare feminină reală. De ordin economic în primul rând, această emancipare se concretizează în accesarea de către femei a spațiului public prin dezvoltarea unor comportamente noi legate de muncă și de reprezentarea acesteia. Sub presiunea acestui nou curent, femeile angajate, de la muncitoare până la profesoare sau artiste, se transformă în temă a discursului public, care înregistrează, uneori cu surpriză sau în manieră contestată, alteori cu deferență, activitățile lucrative ale femeilor, definite în discursul public drept neadecvate și dăunătoare familiei și societății. Forțată să se replieze, rezistența opiniei publice se concentrează în cele din urmă în sensul limitării opțiunilor de muncă ale femeilor, unele meserii, precum cea de medic, fiind apărate cu strășnicie chiar dacă fără o finalitate reală, din moment ce interesele reprezentantelor elitei par a nu fi conturbate de acest discurs limitativ, încărcat de o sumedenie de elemente discursive aflate în relație directă cu o reprezentare a femeii supusă în continuare exigențelor pudicității, dezirabilului și conservării rolurilor tradiționale.

Activitățile culturale ale femeilor se transformă la rândul lor în modalități de depășire a unui cadru privat, familial, numeroasele artiste, diletante sau profesioniste, atrăgând atenția opiniei publice și generând comportamente și atitudini care devin indispensabile spațiului public. Impunându-se pe tărâm cultural, femeile inaugurează practic construirea unei identități culturale aparte, proces care poate fi cel mai bine detectat în producția literară feminină specifică acestei perioade. Promovată intens prin intermediul publicațiilor periodice, aceasta se dezvoltă constant profitând în mare măsură de o toleranță binevoitoare a formatorilor de opinie care vedeau în contribuțiile literare feminine un element de natură a consolida cultura națională și de a angrena femeia în mișcarea națională prin cultură.

Femeile scriitoare se delimitează însă de o asemenea viziune, creând o literatură aparte, marcată de accente ale sensibilității (uneori excesivă) și reprezentărilor feminine. Prin aceste contribuții, scriitoarele se desolidarizează de fapt de o viziune dominantă asupra rolului și locului femeii în societate, favorizând cu precădere o tematică dezvoltată în jurul ideii de familie, al compromisurilor și neîmplinirilor care marcau existența feminină limitată prin norme sociale și cutume dezvoltate la nivelul grupurilor umane. Foarte important e și modul în care toate trăirile și experiențele feminine sunt redată, pentru că aceasta este cea care dă literaturii scrise de femei nota definitorie în raport cu restul producției literare. Din acest punct de vedere, caracteristică literaturii feminine este orientarea spre sinele personajelor, spre sentimente și reprezentări, dimensiunea socială fiind astfel așezată într-un con de umbră. Dezinvoltura cu care femeile scriitoare se opresc asupra celor mai diverse tipologii umane, este o altă caracteristică ce vine să întregască valoarea documentară a acestei literaturi, și să o diferențieze de literatura masculină care se apropie cu mai multă rețineră de imagini ale marginalității, precum femeia adulteră sau prostituata, preferând terenul mai sigur al unei literaturi construită în principal în jurul realităților sociale.

În ultima parte a acestei lucrări (formată din capitolele VII-VIII), *Stat, moravuri, prostituție. Către un discurs despre sexualitate în termeni de putere*, am abordat problema reprezentării sexualității în general, și a prostituției în special, dintr-o perspectivă diferită de cea în care am abordat celelalte teme, pentru că rolul principal în această analiză a revenit statului, creator al unui discurs represiv privind moralitatea, securitatea socială și sexualitatea sub toate formele sale, la toate acestea adăugându-se contribuțiile opiniei publice privind această temă. Eforturile statului austriac, și apoi ale statului maghiar, de a reglementa raporturile în spațiul public s-au concretizat în cele câteva măsuri legislative care au adus în discuție marginalitatea, imoralitatea, sexualitatea și prostituția. Deși în mod inegal și fără o consistență deosebită, statul s-a remarcat prin dorința de a controla societatea și indivizii din mai multe puncte de vedere. Marginalii – cerșetori, prostituate, homosexuali, incestuoși – fac parte dintr-un discurs în care puterea se transformă în garant al moralității. Transformarea socială pe care statul și-o propune prin eliminarea din spațiul public a elementelor indezirabile, se materializează în elaborarea regulamentelor locale, care aveau rolul de a consolida sistemele pe care statul le dorea funcționând, dar pe care nu le regăsim în legislația generală decât spre sfârșitul perioadei. Spațiile publice devin și ele subiect de interes pentru stat, care intervine în reglarea unor activități considerate periculoase sau imorale. La nivel individual, măsurile legislative luate în această perioadă se remarcă printr-o raportare inegală la diversele infracțiuni pe care le înregistrează, și, mai mult, printr-o atitudine părtinitoare, în interiorul unei infracțiuni, atunci când vine vorba despre incest sau homosexualitate.

Unele dintre aceste elemente ale discursului legislativ au fost influențate decisiv de punctul de vedere medical, de unde importanța scrierilor medicale pentru definirea sexualității și a prostituției. Deși mediul românesc transilvănean s-a particularizat prin lipsa discursului medicalizat despre sexualitate, există o serie de intervenții ale opiniei publice în acest sens, care, partizane sau nu, legitimate în știință sau în religie, subordonate sau nu hazardului tematic, conjuncturii și altor elemente exterioare, se transformă în firavul discurs despre sexualitate, prostituție și boli venerice, predominant dintr-o perspectivă moralizatoare conservatoare, într-o ecuație în care femeia se transformă în individ blamabil, profund imoral, factor destabilizator al ordinii sociale și promotor al unor atitudini și comportamente care contraveneau în mod fundamental normelor sociale.

În concluzie, prin cercetarea pe care am întreprins-o, am încercat să surprindem toate aceste evoluții și curente, faptul că o parte a segmentului feminin alege să renunțe la normele tradiționale și forțează granița dintre public și privat nefiind întâmplător, ci exprimând gradul de permeabilitate a societății la nou. Interesele societății și ale grupurilor umane se modifică de asemenea, ceea ce facilitează angajarea femeii în viața publică în diferite domenii de activitate. În toate aceste tendințe putem identifica evoluția percepției asupra statutului femeii care se modifică simțitor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai mult în viața cotidiană decât în teorie. Analizând modul în care o parte dintre femei, cele aparținând elitei românești din Transilvania, pentru că ele au fost miza acestei cercetări, se raportează la normele generale care le guvernează existența, observăm că elementele discursului dominant sunt rând pe rând eliminate de atitudinile și comportamentele feminine care contestă de fapt fundamentele patriarhale ale societății. În acest punct anume identificăm construirea unei realități care se îndepărtează din ce în ce mai mult de modelele promovate cu consecvență în discursul public, realitate prin care femeile creează un sistem aparte de relații și abordări, care pot fi înțelese în sensul construirii unei istorii paralele, marcată de ritmuri proprii de dezvoltare. Esențial rămâne faptul că o parte a femeilor aparținând elitei, încep ofensiva împotriva unui sistem de relații sociale care vădesc incapacitatea societății românești din Transilvania de a se adapta la nou. Dislocarea acestui tradiționalism, forțarea granițelor și modificarea datelor privind rolul și locul femeii în familie și în societate, sunt principalele trăsături ale evoluției feminine originale care nu se sprijină pe o ideologie, dar care se impune organic în conștiința contemporanilor.